

Ayhan DEVER¹

**ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE YERLİ DÜŞÜNÜRLER
TARAFINDAN TÜRKÇE YAZILAN SOSYOLOJİYE GİRİŞ
MAHİYETİNDEKİ KİTAPLARIN SİSTEMATİK ANALİZİ**

Özet

Sosyoloji bilimi 19. yüzyılda Fransa’da ortaya çıkmış ve hemen ardından ikinci evi olarak Türkiye’ye gelmiştir. Özellikle Osmanlının içerisinde bulunduğu kötü şartlardan kurtulması amacıyla bir kurtarıcı olarak sarıldığı sosyoloji, ilk başlarda birtakım tercüme eserler dâhilinde geliştirilmeye çalışılmış, sonrasında ise bazı yerli yazarlar telif eserler üretmiştir. Bu eserler dâhilinde bazı çalışmalar yapılmaya, sosyoloji ülke geneline yayılmaya başlamıştır.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte sosyoloji, daha da hızlı bir gelişim içerisine girmiş ve ülke geneline yayılarak özellikle bazı okullarda ders olarak okutulmaya başlamıştır. Böylece sosyoloji, ortaya çıkışının üzerinden fazla zaman geçmeden ülkemizde hemen herkesin duyduğu, üzerine konuştuğu bir bilim dalı haline gelmiştir. Bu gelişimin temelinde ise bu eserlerin, o dönem sosyolojisine ait bilgilerin, ülkemize aktarılması ve oluşturulmak istenen “Cumhuriyete sahip çıkan bireyler yaratma” çabası yer almaktadır.

Bu çalışmanın amacı erken Cumhuriyet döneminde, yerli düşünürler tarafından Türkçe olarak yayımlanan sosyolojiye giriş mahiyetindeki kitapların karşılaştırmasını yapmak ve bulguları değerlendirmektir. Özellikle çalışmanın alanında giren 1929-1947 yılları arasında yayımlanmış 11 adet kitaba ulaşılarak, bu kitapların içeriklerine değinilmiş ve sonrasında da dönemin sosyolojisine ilişkin bir takım açıklamalarda bulunulmuştur. Çalışmanın sonuç kısmında ise adı geçen kitaplardaki bilgiler dâhilinde bir takım sonuçlara ulaşılmış ve çalışma sonlandırılmıştır. Ayrıca bu çalışma ile birlikte ülkemiz sosyoloji tarihine de katkı sunulması planlanmıştır. Çünkü araştırmaya konu olan döneme ilişkin sosyoloji literatüründeki çalışmaların azlığı dikkat çekicidir.

Anahtar kelimeler: Sosyoloji Tarihi, Cumhuriyet dönemi sosyolojisi, Mehmet İzzet, Hilmi Ziya Ülken, Z. Fahri Fındıkoğlu.

¹ Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, ayhandever@gmail.com

**THE SYSTEMATIC ANALYSIS OF BOOK REGARDING INTRODUCE
TO SOCIOLOGY HAVING BEEN WRITTEN BY LOCAL THINKER AT
EARLY PERIOD OF REPUBLIC OF TURKEY**

Abstract

Science of Sociology had originated in France at 19 th. century and came to Turkey as a second home afterwards. The sociology seeing as a savior for getting rid of the bad conditions was firstly tried to have been developed within some translated works. Then some domestic authors produced copyrighted works. Some studies within these works were done. Thereby sociology began to spread throughout country.

The development of sociology accelerated with foundation of Republic of Turkey and sociology spread to country was begun to have been given as lesson at some schools especially. Thus sociology was a science branch which everybody heard and talked about it's after short time from originating. To be transferred to our country of these Works and sociology informations of that period and the efforts of form individuals defending Republic regimen were basis of this development.

The aim of this study was to compare books about introduce to sociology and to evaluate findings. Especially, the eleven books about this subject having been published between 1929 and 1947 years were evaluated with their contents. Then, some complaints about sociology of that time period were done. In the consequence part of study, some inferences within informations of related books were done and study was ended. Also, purpose of this study was to attribute to sociology history of our country because of lack studies regarding to subject of this study at sociology literature.

Key words: History of sociology, Sociology of the Republican era, Mehmet İzzet, Hilmi Ziya Ülken, Z. Fahri Fındıkoğlu.

Giriş

Bu çalışma yerli düşünürler tarafından ortaya konan ve dönemin sosyolojiye giriş, aynı zamanda yazarların sosyolojiye bakış açılarını taşıyan (genelde liselerde okutulan ders kitapları) eserleri üzerine yapılmış bir araştırmadır. Bu çalışmanın iki amacı bulunmaktadır. İlk olarak erken cumhuriyet dönemi düşünürlerinin yazdıkları eserler doğrultusunda sosyolojiye bakış açılarını ortaya koymak, ikincisi ise bu çalışmalarda yer alan bilgiler arasında sistematik bir karşılaştırma yapmaktır.

Literatür taranmış ve aynı döneme denk gelen eski Osmanlıca alfabesi ile yazılmış kitaplar çalışma kapsamına alınmamıştır. Bunun yanı sıra dönem içerisinde sunulan birtakım çeviri eserler de çalışmanın amacına uygun olmadığından araştırmaya dâhil edilmemiştir.

Bu bağlamda çalışmanın özünü oluşturacak 11 adet kitaba ulaşılmıştır. Bu kitapların isimleri, yazarları ve baskı tarihleri aşağıda sıralanmıştır. Yapılacak olan incelemede bu çalışmalardaki düşüncelere ve karşılaştırmalara yer verilecektir.

1. İncelenen Kitaplar

1.1 İctimaiyat (Mehmet İzzet)

Mehmet İzzet, çeviri de olsa Türkiye’de liseler için ilk sosyoloji ders kitabı²ni hazırlayan kişidir. İzzet, orta öğrenimine Galatasaray Lisesi’nde başlamış, Paris Louis Le Grand Lisesi’nde tamamlamış; sonrasında ise Sorborne Üniversitesi’nde felsefe eğitimi almıştır* (Ülken, 2013:644). İzzet’in felsefe eğitimi almış olması çalışmalarında felsefi fragmanlara ağırlık vermesini ortaya çıkartmış ve özellikle de Hegel Spinoza, Schelling gibi isimler, onun düşünceleri üzerinde etkili olmuştur.

Durkheim sosyolojisinin savunucusu olan İzzet’in zaman zaman diyalektik bir düşünce tarzına sahip iken genel anlamda idealist bir düşün adamı olduğu söylenebilir (Kocacık – Kongar, 1988:78). İzzet, Ziya Gökalp’in ekseninde yer almışsa da Gökalp’in felsefesinden ayrılmayı başarabilen ender düşün adamlarından birisidir. Fransız sosyolojisi yanında Alman ve İngiliz sosyolojisiyle de ilgilenmiş, idealist felsefeye daha da yakınlaşarak bireyi ön plana çıkartmaya çalışmıştır (Ünsaldı – Geçgin, 236).

İzzet’e göre toplumbilim, toplumsal gerçekliği olduğu gibi ele alan bir bilimdir (Kızılloluk, 2008:34). O’na göre (1929:3) sosyoloji biliminin iki amacı bulunmaktadır:

1-) İnsan cemiyetlerinin meydana gelişini, özelliklerini, yapısını geniş bir şekilde açıklamak ve bu cemiyetlerin işleyişlerini ortaya koymak

2-) İnsan cemiyetlerinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimlerini ve gelişim süreci içerisindeki değişimlerini ve bu değişimin nasıl olduğunu bulmak ve mümkünse bunu yasalar halinde ortaya koymak.

Mehmet İzzet tarafından hazırlanan ve 1929 yılında Devlet Matbaası tarafından İstanbul’da basılan *İctimaiyat* (Sosyoloji) isimli eser 240 sayfadan oluşmaktadır. Bu çalışma liseler için ders kitabı olarak hazırlanmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla İktisadi İctimaiyat, Beyti ve Siyasi İctimaiyat ve İctimai Hayat ve Beşeri Mefkûreler şeklindedir.

Çalışma, fert ve cemiyet kavramları ile başlamakta özellikle cemiyetin tanımı ile bilgiler verilmekte ve sonrasında ferdin, cemiyet içerisindeki yerine vurgu yapılmaktadır.

Çalışmanın birinci kısmı iktisadi içtimaiyat başlığını taşımaktadır. İlk kısmın birinci faslında eski toplumlarda iktisadi faaliyetler, esnaf, sendikalar ve bunların faaliyetleri üzerine, kooperatifler dâhilinde birtakım açıklamalar yapılmaktadır. İkinci fasılda ise istihsal (üretim) ve unsurlarından; sonrasında ise üretimin geçirmiş olduğu aşamalardan söz edilmekte ve özellikle sanayi devrimi üzerinde durulmaktadır. Sanayi devrimine bağlı olarak daha da belirgin hale gelen insan emeği konusu açıklandıktan sonra insan emeğinin geçirmiş olduğu aşamalara değinilmektedir. Çalışmanın üçüncü faslı ise iş bölümüne ayrılmıştır. Eski toplumlardaki iş bölümü açıklandıktan sonra iş bölümünün artmasının nedenleri belirtilmiştir. Sonrasında iş bölümünün iktisadi sonuçları aktarılmış ve sosyal dayanışma kurumlarından

² Bu eser, Fransız A. Gleyse ve A. Hesse’in Terbiye ve Ahlakla Müteallik Tatbikatıyla İctimaiyat Dersleri isimli çalışmasının tercümesidir.

*İzzet’in eğitimi ile ilgili farklı düşünceler de bulunmaktadır. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bakınız: Türkiye’de Sosyoloji I (İsimler – Eserler), Mehmet İzzet Maddesi, Der: M. Ç. Özdemir, Phoenix Yayınları, 2008.

sigorta kavramı açıklanmıştır. Çalışmanın dördüncü faslı mübadele kavramına ayrılmıştır. Bu başlık içerisinde mübadele sisteminin geçirmiş olduğu aşamalara vurgu yapılmış ve eski uygarlıklardaki mübadele sistemlerine yer verilmiştir. Çalışmanın beşinci faslı ise rekabet ve inhisar (tekel) başlığını taşımaktadır. Rekabetin faydaları ve zararları ifade edildikten sonra kartel, trust (tröst), para, paranın evrimi, kredi ve banka konularına değinilmiştir. Çalışmanın altıncı faslı ise mülkiyet kavramı ile başlamaktadır. Mülkiyet hakkına ilişkin birtakım açıklamalardan sonra ferdi mülkiyet ve mülkiyetin, sosyalist kuram içerisindeki konumuna değinilmiştir. Çalışmanın yedinci faslında ise iktisadi alandaki birtakım yeniliklerin, toplumda meydana getirdiği değişimlere vurgu yapılmış ve özellikle Marks'ın düşünceleri doğrultusunda tarihi materyalizm konusuna giriş yapılmıştır. Sonrasında ise iktisadi yeniliklerin özellikle ticarethanelerde, sanayi kurumlarında, uluslararası piyasalarda, örflerde, hukukta ve fikirlerde meydana getirdiği değişiklikler, yenilikler açıklanmaya çalışılmıştır. Bu başlıklar dâhilinde denilebilir ki, çalışmanın ilk yedi faslı iktisat sosyolojisine ait bilgilerden oluşmuştur.

Mehmet İzzet'in *İçtimaiyat* isimli çalışmasının ikinci kısmı ise beyti ve siyasi içtimaiyat başlığını taşımaktadır. Sekizinci faslında beşeri (insan) cemiyetlerin ortaya çıkışı konusuna özellikle eski yunan filozoflarından, Hobbes ve Rousseau gibi düşünürlerden yararlanarak birtakım açıklamalar getirilmeye çalışılmıştır. Ardından özellikle etnografya ve tarih bilimlerinin insan cemiyetlerine bakışına ilişkin birtakım ifadeler yer verilmiştir. Çalışmanın dokuzuncu faslı klanlar konusuna ayrılmış; ilkel klanlar; dini, siyasi ve ailesel unsurlar dâhilinde açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın onuncu faslında ise ailenin geçirmiş olduğu aşamalara vurgu yapılmıştır. Sonrasında ise ilkel klanlardaki aile yapısına değinildikten sonra aile türleri açıklanmıştır. Faslın son bölümünde ise Türkler'de aile konusuna yer verilmiştir. Çalışmanın on birinci faslı ise modern aile ve evlenme konularına aittir. Bu başlık altında eski ve yeni aile türlerinin farklılıkları verilmiş ve evliliğin geçirmiş olduğu aşamalar açıklanmıştır. Çalışmanın on ikinci faslında ise kadının, aile ve cemiyet içerisindeki yerine değinilmiştir. Kısaca çalışmanın ikinci bölümü aile sosyolojisine ilişkin birtakım açıklamaları içermektedir.

İçtimaiyat isimli eserin ikinci kısmının üçüncü bölümünde ise siyasi içtimaiyat konusuna değinilmiştir. Bu başlık altında siyasi cemaatler ve bu cemaatlerin geçirmiş olduğu aşamalara vurgu yapılmış; klanlardan zümrelere geçiş, köylerin ortaya çıkışı, aşiretler, aşiri cemiyetler, medineler, imparatorluklar ve derebeylikler konularına yer verilmiştir. Çalışmanın on dördüncü faslı, millet kavramı ile başlamakta ve sonrasında ırk, toprak kavramları açıklanmaktadır. On beşinci faslında ise devlet kavramı, devletin vazifeleri, eski dönemlerdeki devlet yapılanmaları ekseninde açıklanmaya çalışılmıştır. On altıncı faslında ise bireyler arasındaki hukuk münasebetlerine göre devlet şekillerine yer verilmiş ve eşraf, avam kavramları eksenli birtakım açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca bu çalışma bireysel hürriyet ve hürriyetin sınırları konularına da değinilmesi bakımından dikkat çekicidir. Çalışmanın on yedinci faslı ise hükümet ve hükümet şekillerinin açıklanmasından oluşmuş ve kanunlar, adetler, seçim gibi konulara da ayrıca değinilmiştir. Çalışmanın üçüncü kısmının on sekizinci faslında ise adalet, müeyyide, ceza kuramları, cürüm ve ceza gibi kavramlara yer verilmiştir. On dokuzuncu faslı ise savaş ve barış başlığını taşımaktadır. Bu kısımda harp ve medeniyet kavramları geniş bir şekilde tarihsel örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Diğer bir ifade ile bu kısımda siyaset sosyolojisine ait birtakım unsurlara yer verilmiştir.

Çalışmanın yirminci faslı ise toplumsal bakış açısıyla din başlığıdır. Dindarlık ve din sosyolojisi, dinlerin ortaya çıkışı, dinlerin unsurları, animizm konularına yer verilmiş olan bu bölüm din sosyolojisi doğrultusunda hazırlanmıştır.

Çalışmanın yirmi birinci faslı ise bilimin kökeni ve geçirdiği aşamalar üzerinedir. Özellikle Comte ve Eski Yunan filozoflarına atıfta bulunularak yapılan açıklamalar doğrultusunda bilimin, din ve sihre bakışı ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca yine bu faslıda bilimin, toplumsal hizmetlerine de vurgu yapılmaktadır. Daha özet bir ifade ile çalışmanın ilgili faslında bilim sosyolojisine ait bilgilere yer verilmiştir.

Çalışmanın yirmi ikinci ve son faslı ise güzel sanatlara ilişkin konulardan oluşmaktadır. Bu başlık altında güzel sanatlar ve din, oyun, güzel sanatların evrimi, güzel sanatların geçirdiği aşamalar gibi konulara yer verilmiştir. Bu bölümde ise sanat sosyolojisine vurgu yapıldığını görmekteyiz.

Kısaca belirtmek gerekirse Mehmet İzzet tarafından hazırlanan *İçtimaiyat* isimli çalışma; genel olarak içtimaiyatın tanımını, tarihini vermemekle beraber, doğrudan bir şekilde sosyolojinin alt dallarına vurgu yaparak başlamıştır. Toplam yirmi iki fasıldan oluşan çalışma; iktisat sosyolojisi, aile sosyolojisi, siyaset sosyolojisi, din sosyoloji, bilim sosyolojisi ve sanat sosyolojisinden gibi sosyolojinin alt dallarından oluşmuştur. Özellikle o günün koşullarında oldukça ileri düzey olarak kabul edilebilecek sanat ve bilim sosyolojisi konularına (ki sosyolojinin bu alt dalları özellikle günümüzde gelişim göstermeye başlamıştır) değinilmiş olması, çalışmayı daha önemli hale getirmiştir. Aynı şekilde kadın ve kadının yeri, hürriyet ve hürriyetin sınırları gibi o dönem içerisinde pek fazla çalışılmayan konulara da değiniliyor olması çalışmanın bir başka dikkat çekici özelliğidir.

Buna karşın Baltacıoğlu (1939:6), bu çalışmayı morfoloji, ahlak, teknik, dil ve terbiye konularına yer vermediği için eleştirmekte ve bu konuların eksikliğini belirtmektedir.

Bunun yanı sıra İzzet'in felsefe eğitimi almış olması, genel olarak çalışmasına da yansımış ve konu açıklamaları çoğunlukla felsefi düşün sistemi içerisinde yer alan birtakım düşünüler dâhilinde yapılmaya çalışılmıştır. Ancak çalışma, alanında ilklerden biri olduğu için bizler için son derece önemlidir.

1.2. İçtimaiyat Nedir (Mustafa Namık)

Mustafa Namık tarafından hazırlanan ve 1933 yılında Tefeyyüz Kitaphanesi tarafından İstanbul'da basılan *İçtimaiyat Nedir?* isimli eser 160 sayfadan oluşmaktadır.

Namık, İstanbul Erkek Lisesi'nde içtimaiyat dersleri vermiş ve ders notlarını kitaplaştırmıştır. Bunu Namık'ın "*bu eserim İstanbul Erkek Lisesinde son sınıf fen şubesinde geçen sene ilk aylarda verilmiş ve bu şubeden içtimaiyat dersinin kaldırılmasıyla kesilmiş olan takrirlerin talebe arkadaşlar tarafından üzerinde tereddüt olunmuş ve sualler sorulmuş, noktalarının genişletilmesiyle ortaya çıkmıştır*" (1933:3) şeklindeki ifadesinden anlamaktayız. Diğer bir ifade ile bu çalışmanın ortaya çıkmasında öğrenciler de etkili olmuştur.

Lisede verdiği ders için özellikle Durkheim ekolüne bağlı olan Rene Hubert'i esas olarak alan yazara göre, özellikle Fransa'da basılan diğer çalışmalar, liselerden ziyade ilkökul öğretmenliği okulları için hazırlanmıştır (1933:3-4).

Özellikle Durkheim ekolüne bağlı olduğunu ifade eden yazar, çalışmasına içtimaiyatın kısa bir tarihi başlığı ile başlamıştır. Ardından içtimaiyatın tanımını yapan Namık, içtimaiyatı, içtimai vak'alar bilimi (1933:9) olarak tanımlamıştır. Özellikle Platon'un sosyal görüşlerine ve kanunlarına yer verildikten sonra Aristo'nun, Saint Augustin'in, D'alembert'in, Locke'un, Hobbes'un felsefi alandaki görüşlerine değinilmiştir. Ardından tarih felsefesi hakkında bilgi

verilmiş ve Herder'in, Hegel'in, Montesquieu'nun ve Rousseau'nun, Saint – Simon'un ve Comte'un, sosyolojiye yönelik birtakım düşünceleri açıklanmıştır. Ardından mülkiyet kavramına değinilmiş ve bu konuda özellikle Proudhon ve Marks'ın görüşleri okuyucuya sunulmuştur. Daha sonraki başlıklarda ise İngiltere, Almanya, Amerika ve Fransa'da içtimaiyatın gelişimine kısa da olsa yer verilmiş ve Fransa'daki muhtelif Fransız içtimaiyatçı okullarına değinilmiştir. Bu kısımda özellikle Le Play, Gabriel Tarde ve Gustave Lebon'un görüşleri açıklanmaya çalışılmıştır. Yazar daha sonra kendisinin de bağlı olduğu Durkheim'cı ekolün, diğer sosyoloji ekollerine olan eleştirisine yer vermiş ve Durkheim ekolünün, diğer ekollere olan üstünlüğünü kısaca aktarma çabasına girmiştir.

Çalışmanın diğer kısmında ise içtimaiyatın konusu açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kısımda özellikle Comte'a vurgu yapan yazar, ardından sosyal olayın tanımını yapmıştır. Eski cemiyetler hakkında bilgi verildikten sonra iş bölümü konusuna değinilmiştir. Daha sonrasında medeniyet kavramının tanımı yapılmış ve ilerleyen başlıklarda doğum, intihar, insan öldürme gibi birtakım sosyolojik unsurlara yer verilmiştir. Çalışmanın son aşamasında ise din, aile, hukuk, ahlak, iktisat sosyolojisine kısaca da olsa değinilmiştir.

İçtimaiyat Nedir? isimli çalışma, dönemine has sosyolojik açıklamalarla dolu olmasına karşın, özellikle ilk bölümlerde felsefi kökenli birtakım bilgiler vermesi, Durkheimci düşünceye sıkıca bağlı olması ve ifadelerin çok kısa tutularak pek çok alana değinmeye çalışması açısından olumsuzluk içermesine karşın, özellikle dönemin ilk çalışmalarından olması, sosyolojinin büyük isimlerine sürekli atıfta bulunması ve diğer ülkelerdeki sosyolojik çalışmaları ortaya koyması açısından bizler için önem arz etmektedir. Ayrıca çalışmanın içerisinde sosyoloji biliminin doğuşu ve tarihsel gelişimine de vurgu yapılmış olması, çalışmanın önemini bir kat daha arttırmıştır.

1.3. Muasır Avrupa İçtimaiyatı (Mehmet Saffet)

Maarif Vekâleti Milli Talim ve Terbiye Enstitüsü Felsefe Tarihi öğretmeni olan Mehmet Saffet tarafından hazırlanan ve 1933 yılında Kanaat Kütüphanesi tarafından İstanbul'da basılan *Muasır Avrupa İçtimaiyatı* isimli eser 318 sayfadan oluşmaktadır.

Çalışma, İçtimaiyat Prensipleri ve İçtimai Cereyanlar olmak üzere iki bölümden oluşmuştur.

Çalışmanın İçtimaiyat Prensipleri başlıklı bölümü, içtimaiyat ilminin tanımı ile başlamıştır. Saffet'e göre içtimaiyat; insan gruplarının teşkilatlanmasını, yaşayış tarzlarını geçirmiş olduğu aşamaları, gelişmeleri araştıran ve bunların tabii olduğu kanunları ortaya koymaya çalışan bir bilim dalıdır. Sonrasında cemiyet ve cemiyet fikrinin gelişimi, Platon, Aristo, Hobbes, Montesquieu, Locke, Hume ve Rousseau'nun görüşleri doğrultusunda açıklanmaya çalışılmış, ardından Comte'un sosyolojiye olan katkılarına yer verilmiştir. Sonraki başlıkta ise sosyolojinin, diğer sosyal bilimlerle olan ilgisine değinilmiş, Spencer ve Giddings'in bilim sınıflamaları üzerinde durulmuştur. İçtimaiyatta usul adlı başlıkta ise özellikle Durkheim'in *Sosyoloji Usulünün Kaideleri* isimli çalışmasına atıfta bulunularak birtakım bilgiler verilmiştir. Sonrasında ise halk, tecemmu (toplanma) türleri konularına değinilmiştir. İçtimai karakterin tanımı ve özellikleri verildikten sonra morfolojik ve fizyolojik yapılanmalara değinilmiştir. İçtimai sınıflar başlığında, sınıf ayrımı verildikten sonra İngiltere ve Fransa'dan örnekler dâhilinde sınıflamalar açıklanmıştır. Sonrasında iş birliği ve iş birliğinin derece ve sebeplerine değinilmiştir. İçtimai eğlenceler isimli başlıkta ise oyun kavramına yer verilmiş ve

oyunun kökeni açıklanmıştır. Ananeler kısmında ise itikatlar, ilk gelenek – görenekler, ikinci ve üçüncü dereceden ananeler, ananelerin rolü ve anane kanunlarına yer verilmiştir. İctimai oluşumlar kısmında ise aile ve aile şekilleri açıklanmıştır. Sonrasında aşiret, kabile, konfederasyonun tanımı yapılmış ve mertonomik, potronomik kabile türleri açıklanmıştır. Mahlût (karışık) cemiyetler başlığında ise klan, sivil cemiyetler (siyasi, adli, sınai, hayır – hars ve ilim cemiyetleri), devlet konularına değinilmiş ve devletin görevleri sıralanmıştır.

Çalışmanın sonraki kısımlarında ise cemiyetin geçirmiş olduğu aşamalara yer verilmiş, bu aşamalar zooteknik, antropojenik, etnojjenik ve demojjenik olarak isimlendirilmiş ve sonrasında ise bu aşamalar geniş bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Sosyalist meslekleri kısmında ise Thomas Moore'un *Ütopya*, Bacon'ın *Atlantis*, Campanella'nın *Güneş Şehri* isimli ütopyik çalışmalarına vurgu yapılmıştır. Pozitivistler kısmında ise Comte'un pozitivismle ilgili görüşlerine, ilmi sosyalizm başlığında ise Blanc, Fourier, Owen, Marks, Engels gibi isimlerin görüşlerine yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci ve son bölümünde ise (İctimai Cereyanlar) coğrafyanın, medeniyetin gelişmesi üzerindeki rolüne geniş bir şekilde yer verilmiştir. Ardından antropolojik içtimaiyat başlığı altında Wundt ve Thomas'ın, biyolojik içtimaiyat başlığında Malthus, Adam Smith, Darwin ve Spencer'in, Teleolojik içtimaiyat kısmında Lester Ward'ın, İctimai terakki başlığı altında Eflatun, Galton, Parsons, Mendel ve Weismann'ın, İndividüalizm başlığı altında ise Machiavelli, Bacon, Hobbes, Spinoza, Locke, Rousseau, Montesquieu, Hume, Adam Smith, Kant, Hegel'in görüşlerine yer verilmiştir. Sonrasında ise fert kavramı cemiyet ve devlet ekseninde açıklanmaya çalışılmıştır. Ardından fizyokratlar konusuna değinilmiş; ticaret, devletin rolü ve vergiler konusuna açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Klasik mektep başlığı altında Adam Smith'in hayatı özet bir şekilde verilmiş ve düşünceleri geniş bir şekilde sunulmuştur. İzleyen başlık dâhilinde hukuki hürriyet, mali hürriyet, şahsi hürriyet, vicdani hürriyet, içtimai hürriyet, iktisadi hürriyet, aile hürriyeti, milli hürriyet, beynelmilel hürriyet, siyasi hürriyet gibi demokrasinin temel elemanları hakkında bilgi verilmiştir. Ardından liberalizm hakkında bilgi verilmiş ve belli başlı liberalistlerin (Cobden, Bright) düşüncelerine yer verilmiştir.

Ardından demokrasinin anlamı verilmiş ve demokrasinin önemi net bir şekilde vurgulanmaya çalışılmıştır. Sonrasında ise milliyetçilik kavramı tanımlanmış ve özellikle Türkiye'deki milliyetçilik akımı hakkında birtakım bilgiler verilmiştir. İzleyen başlıkta ise Marks'ın düşüncelerine yer verilmiş ve komünizm kavram açıklanmaya çalışılmıştır.

Mehmet Saffet'in bu çalışması, ilk yayımlanan çalışmalardan birisi olmasına karşın, özellikle içerik olarak oldukça zengindir. Dönemin, önemli isimlerine ayrıntılı bir şekilde yer verilmiş olması, çalışmanın önemini daha da arttırmaktadır. Ancak çalışma ayrıntılarının özellikle iktisadi birtakım açıklamalar doğrultusunda yapılmış olmasından dolayı iktisat sosyolojinin çalışmanın büyük bir kısmına egemen olması, çalışmaya yönelebilecek olan bir eleştiridir. Zira ilk bölümde sosyolojinin ortaya çıkması, tarihi, gelişimi konularına yer verilirken, ikinci kısım ise sınırlı tutulmuş ve diğer kısımlar iktisat odaklı olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Bunun yanı sıra Saffet'in sosyoloji tanımı ile İzzet'in sosyoloji tanımının neredeyse birbirinin aynısı olduğunu görürüz. Ayrıca Saffet'in vermiş olduğu bir kısım başlık isimlerinin / maddelerin, yine İzzet'le aynı olduğu da görülmektedir. Bu durumda, hakkında fazla bir malumat sahibi olamadığımız Saffet'in, Mehmet İzzet'ten aşırı derecede etkilendiği sonucuna

ulaşmıştır. Ayrıca Saffet'in de İzzet gibi Durkheim ekolüne bağlı olması ve felsefe eğitimi almış olması, İzzet'le benzeşen diğer yönleridir.

Ayrıca üzerinde durulması gereken bir başka unsur ise Saffet'in özellikle içtimaiyatın tarihine ilişkin kullandığı ifadelerin, Namık'ın çalışmalarına oldukça benzediğidir. Zira kullanılan yabancı isimler neredeyse birbirinin aynısıdır. Ancak Saffet, kitabının bibliyografya kısmında Namık'ın çalışmasının ismini vermemektedir. Bir tesadüf olarak da düşünülebilecek bu durum, özellikle felsefi fragmanlar dâhilinde gelişim gösteren bir sosyolojiyi ortaya koymuştur.

1.4. Filozofi (Cemil Sena Ongun)

Haydarpaşa ve Maltepe Liseleri'nde filozofi (felsefe) ve sosyoloji öğretmeni olan Cemil Sena Ongun tarafından liseler için ders kitabı olarak hazırlanan ve 1937 yılında İnkilap Kitabevi tarafından İstanbul'da basılan Filozofi "Psikoloji, Mantık, Sosyoloji, Ahlak, Estetik, Metafizik" isimli eser 287 sayfadan oluşmaktadır. Kitapta psikoloji, mantık, sosyoloji, ahlak, estetik ve metafizik derslerine ait notlar bulunmaktadır. Ancak çalışmamız için önemli olan kısım sayfa 130'da başlayan ve 200'de biten sosyoloji kısmıdır.

Çalışmanın ilk kısmında sosyolojinin konusuna değinilmiştir. Sonrasında ise cemiyet – fert ilişkileri, sosyal olayların türleri, sosyolojinin diğer bilimlerle olan ilişkisine yer verilmiştir. İkinci kısımda ise iktisat sosyolojisi hakkında bilgiler yer almaktadır. Üretime göre cemiyetler, lonca tipi teşkilatlanmalar, sendikalar, üretimin aşamaları, fiyat, mübadele, tröst, kooperatif, para, kapitalizm, iş bölümü ve emek konularına değinilmiştir.

Üçüncü kısım ise hukuk sosyolojisidir. Ancak yazar hukuk sosyolojisini aile, ceza ve devlete ait hadise ve kurumları inceleyen bir alan olarak düşündüğünden açıklamalarına aile kavramı ile başlamıştır. Sonrasında ailenin şekilleri, akrabalık ve klanlar üzerinde durulmuştur. Klan hakkında genişçe bir bilgi verildikten sonra evlenme konusuna değinilmiştir. Siyasi sosyoloji kısmında ise devlet ve devletin görevleri açıklanmaya çalışılmış ve önemli isimlerin ifadeleriyle konu netleştirilmiştir. Sonrasında siteler, imparatorluklar, imparatorluk türleri, millet hakkında bilgi verilmiştir. Din sosyolojisi kısmında ise din, dinin kökeni hakkında bilgi verilmiş ve kitabın sosyoloji kısmı bu şekilde sonlandırılmıştır.

Çalışma genel olarak yetersiz olmasına karşın, ders kitabı olması nedeniyle bu durumun mazur görülmesi yerinde olacaktır. Zira belli bir şablon dâhilinde hazırlanmak zorunda olması nedeniyle bilgiler, müfredata göre hazırlanmış ve okuyucuya sunulmuştur.

1.5. Sosyoloji (İsmail Hakkı Baltacıoğlu)

İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından hazırlanan ve 1939 yılında Sebat Basımevi tarafından İstanbul'da basılan *Sosyoloji* isimli eser 376 sayfadan oluşmaktadır.

Durkheim'dan 'manevi üstadım' olarak bahseden Baltacıoğlu aynı zamanda Ziya Gökalp'ten de aşırı derecede etkilenmiştir. Baltacıoğlu tabiat ilmi olarak nitelendirdiği sosyolojiyi, toplumsal olguların bilimi olarak tanımlamaktadır (Bayraktar, 41 I:2008).

Baltacıoğlu "*Bu kitabı niçin yazdım*" başlığında çalışmasının üç bölümden oluştuğunu belirtir. Bunlar sosyolojinin metodu, hususi sosyoloji ve umumi sosyolojidir. Ancak çalışmada umumi sosyoloji bölümü bulunmamaktadır.

Çalışmasına kitabı neden yazdığını belirterek başlayan yazar, özellikle Fransa ve Türkiye'nin sosyoloji alanında çalışmalar yapmaya, eserler üretmeye daha müsait olduğunu belirtmektedir. Ancak gerek Fransa'da gerekse Türkiye'de bu alanda yapılmış çok önemli çalışmalar bulunmamaktadır. Var olan çalışmalarda ise sosyal olguların tam bir tasnifinin olmaması, bazılarında tasnif yanlışlarının olması, sosyal olguların izahındaki karmaşıklık ve okul kitaplarında bulunması gereken en temel bilgilerin olmaması bu eserlere yönelttiği eleştirilerdir. Ayrıca yazara göre Almanlar sosyoloji bilimine inanmamakta, İngilizler ve Amerikalılar da sosyolojiyi ideolojik bir unsur olarak görmektedirler. Baltacıoğlu özellikle Fransa ve Türkiye'deki çalışmalarda gördüğü eksiklikleri gidermek amacıyla bu çalışmayı yazdığını ifade etmektedir (1939:8).

Baltacıoğlu'na göre (1939:6) iyi bir sosyoloji kitabı toplam on iki bölümden oluşmalıdır. Bunlar morfoloji, din, ahlak, hukuk, aile, ekonomi, politika, spekülasyon, dil, sanat, teknik ve terbiye konularıdır.

Çalışmanın ilk bölümü sosyolojinin metodu başlığını taşımaktadır. Sosyolojiyi tanımlamakla işe başlayan yazar, sosyolojiyi özellikle sosyetelerin, sosyal olguların ilmi olarak açıklamaktadır (1939:12). Ancak günümüzdeki sosyete tanımından farklı olarak yazar, sosyete kavramını birden fazla insan, sosyal münasebet, medeni hayat birliği ve iş bölümü ile açıklamakta ve bu dört unsurun olduğu yerde sosyetenin ortaya çıktığını belirtmektedir. Ardından sosyete ve fert, sosyete ve grup, insan ve hayvan sosyeteleri arasındaki ayrıma değinilmiştir. Sonraki başlıkta ise sosyal olgu kavramına yer verilmekte ve sosyal olgunun genel özellikleri izahlı bir şekilde okuyucuya sunulmaktadır. Dukheimci bir çizgide olduğunu belirttiğimiz yazar, bir sonraki başlıkta Durkheim sosyolojisinin önemli kavramlarından olan normal ve anormal ayrımına değinmiştir.

Sosyal olguların izahı ve sosyolojik izahın kaideleri ortaya konduktan sonra sosyolojinin bölümlerine değinilmiştir. Sosyal morfoloji ve sosyal fizyoloji olarak yapılan ayırmada sosyal morfolojiyi sosyal hacim, sosyal kesafet, sosyolojinin toprak üzerindeki durumu olarak açıklanırken; sosyal fizyoloji ise hususi ve umumi sosyoloji olarak ikiye ayrılmıştır. Hususi sosyolojiye morfoloji, din, ahlaki hukuk, ekonomi, aile, sanat, spekülasyon (bilgi), devlet dil, teknik gibi konuları dahil edilirken; umumi sosyolojiye ise ideal, örf, adet, anane, tekamül, soysuzlaşma ve büyük adamlar gibi konuları dahil edilmiştir.

Sosyolojinin diğer bilimlerle olan münasebeti ise psikoloji, tarih, etnografya, felsefe bilimleriyle karşılaştırmalı bir şekilde aktarıldıktan sonra sosyolojinin tarihi konusuna değinilmiştir. Bu başlık altında Eflatun'un *Cumhuriyet ve Kanunlar*, Aristo'nun *Politika* isimli çalışmalarına atıfta bulunulmuştur. İbni Haldun'u sosyolojinin ilk büyük kurucusu olarak belirten yazar, asabiyyet, hadari, bedevi ayrımlarıyla İbni Haldun'u açıklamaya çalışmıştır. Ardından Machiavel, Hobbes, Locke, Vico, Montesquieu, Rousseau, Simon, Comte, Marks'ın görüşlerine yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü ise hususi sosyoloji başlığını taşımaktadır. Morfolojik olguları açıklamakla işe başlayan yazar ardından morfoloji sosyolojisinin konusuna yer vermiştir. Morfoloji tiplerini ilkel sosyeteler ve örgün sosyeteler olarak ayıran Baltacıoğlu, ilkel sosyeteleri bölünmemiş klanlı sosyeteler, bölünmüş klanlı sosyeteler ve aşiretler olarak; örgün sosyeteleri ise köy temeli üzerine kurulan sosyeteler, karye temeli üzerinde kurulu sosyeteler, şehir temeli üzerine kurulan sosyeteler şeklinde açıklamıştır.

Daha sonra dini olgular, dinin tarifi, din tipleri, dinin geçirdiği aşamalar, dinin sosyal hayat üzerine etkileri, ahlak ve ahlak tipleri, ahlakın evrimi, sosyal hayat ve ahlak, ahlakın görevleri gibi konulara değinilmiştir. Çalışmada daha sonra ise hukuki, ahlaki olgulara değinilmiş ve ahlak sosyolojisinin konusuna yer verilmiştir. Hukuk sosyolojisine değinildikten sonra hukuk tiplerine ve hukukun felsefesine yer verilerek konu genişletilmiştir.

Çalışmanın bir sonraki başlığı ise sanat sosyolojisidir. Sanatsal olguları açıklayarak işe başlayan yazar, sanat tiplerine değinmiş ve Türk kültürü doğrultusunda sanatsal birtakım çalışmalara pek çok örnek vererek konuyu detaylandırmıştır. Sonrasında ise sanatın geçirmiş olduğu evreler verilmiş ve sosyal hayatın sanatla olan ilişkisine değinilerek konu sonlandırılmıştır.

Ekonomi sosyolojisi adını taşıyan bir diğer başlıkta ise ekonomik olguların açıklanması yer almıştır. Bu başlık altında istihsal, istihlak ve mübadele kavramlarına yer verilerek ekonomik realitelerin türleri açıklanmıştır. Kapital, para, rekabet, ekonominin geçirdiği aşamalar açıklanmış ve toplumun, ekonomiyle ilgili görüşleri okuyucuya sunulmuştur.

Bilgi sosyolojisi adındaki diğer başlıkta ise bilgi sosyolojisinin konusu açıklanmıştır. Bilgi türleri, nevi – cins ayrımı, zihniyet, bilginin geçirdiği aşamalar, bilginin sosyal hayat üzerine etkileri daha sonraki başlıklarda açıklanmıştır.

Çalışmanın ilginç yönlerinden biri olan dil sosyolojisi başlığı altında ise dil olgularının genel özellikleri, dilin tarifi, dil sosyolojisinin tanımı, dil tipleri, dillerin evrimi ve sosyal hayatın dile etkisi konularına yer verilmiştir.

Çalışmanın bir diğer ilginç başlığı ise teknik sosyolojidir. Bu kısımda teknik olguların karakterleri, teknik tipleri, tekniğin geçirdiği aşamalar, sosyal hayatın tekniğe etkileri üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın diğer başlığı ise aile sosyolojisidir. Bu kısımda ailenin genel karakterleri, tarifi ve aile tipleri konularına değinilmiştir. Devlet sosyolojisi başlığı altında ise politik olguların genel özelliklerine yer verilmiş ve devlet tipleri açıklanmıştır. Devletin geçirmiş olduğu aşamalar verildikten sonra sosyal hayatın devlete olan etkileri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın son başlığı olan terbiye sosyolojisinde ise terbiye kavramı açıklanmış, terbiye sosyolojisine, terbiye tiplerine, terbiyenin geçirmiş olduğu aşamalara ve sosyal hayatın terbiye üzerine etkilerine yer verilmiştir.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun hazırladığı *Sosyoloji* isimli çalışma, o günün şartlarında çok ileri düzeyde bir eserdir. Zira neredeyse günümüz sosyolojiye giriş kitaplarında bu konular yer almaktadır. Hatta bilgi sosyolojisi, dil sosyolojisi, teknik sosyoloji gibi günümüz kitaplarında yeni yeni yer almaya başlayan bir alana değinilmiş olması eserin gücünü daha da arttırmaktadır. Ayrıca ele alınan konuların tamamen sistemik bir şekilde incelenmiş olması, her başlığın belli bir sıra ve düzen içerisinde ele alınması, çalışmaya verilen emeği ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra İbn-i Haldun'dan, sosyoloji biliminin asıl kurucusu olarak söz edilmesi ise, çalışmanın ilgi çekici yanlarından bir diğeridir. Zira İbni Haldun'dan son yıllarda sosyoloji biliminin kurucusu olarak söz edilmeye başlanmıştır. Yazarın felsefeci olmaması (eğitimci) nedeniyle, kullandığı dil son derece yalın, felsefi kelimelerden çoğunlukla uzak ve hemen herkesin anlayabileceği bir eserin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise, Baltacıoğlu'na göre (1939:6); ülkemizde o zamana kadar içtimaiyat alanında yazılmış en önemli eserler (sosyoloji manüeli

olarak kabul edilebilecek), Mehmet İzzet ve Necmettin Sadak tarafından yapılan çalışmalardır. Oysaki Türk sosyolojisinin önemli isimlerinden Hilmi Ziya Ülken'in 1932 yılında hazırlanmış olduğu *Umumi İctimaiyat* isimli eser de bizler için son derece önemli olmasına karşın, Baltacıoğlu'na göre sosyoloji manueli olarak görev yapabilecek bir çalışma değildir. Ancak çalışmanın 9. sayfasında yararlandığı kitaplardan birisi olarak Hilmi Ziya Ülken'in umumi içtimaiyat isimli çalışmasını da eklemektedir. Diğer bir ifade ile Baltacıoğlu, Hilmi Ziya Ülken'in bu çalışmasını tam olarak benimsememişse de çalışmasında kullanmıştır.

1.6. Toplumbilim (Hatemi Senih Sarp)

Mehmet İzzet'in öğrencisi olan Hatemi Senih Sarp (Değirmencioğlu, 2008:508) tarafından hazırlanan ve 1942 yılında Muallim Ahmet Halit Kitabevi tarafından İstanbul'da basılan *Toplumbilim (Sosyoloji)* isimli eser 64 sayfadan oluşmaktadır. Çalışmasından sosyoloji derslerine girdiğini anladığımız Hatemi Senih Sarp, bu çalışmasını öğrencilerine sosyoloji dersleri için yardımcı bir özet kitabı olarak hazırlamıştır.

Çalışmanın başlangıç kısmında yaklaşık 350 maddeden oluşan mini bir sosyoloji sözlüğü bulunmaktadır. Bu maddelerde sosyolojinin önemli kavramları hem İngilizceleri, hem de Türkçe karşılıkları ile okuyucuya sunulmuştur.

Yine bu çalışmanın 1941 yılında yapılan ilk baskısında (49 sayfa) ise girişte herhangi bir sosyoloji sözlüğü kısmı bulunmamakta ve konular daha sınırlı bir şekilde açıklanmaya çalışılmaktadır. Ancak çalışmanın 1941 baskısında sosyoloji tarihine kısaca değinilmesine karşın, 1942 baskısında bu kısım kaldırılmıştır. Bu araştırmada daha güncel olan ve sayfa sayısı daha fazla olan 1942 baskılı nüshası baz alınmıştır.

Çalışmanın ilk bölümü sosyoloji ve mevzudur. Toplumbilimin konusu, toplumsal hallerin bağımlı olduğu kanunları aramaktır (1942:13) diyen Sarp, sonraki başlıklarda toplumsal hallerin fizik, kimya, biyoloji ve psikolojiden nasıl ayrılması gerektiğini açıklamıştır. Ardından cemiyet, cemiyet – fert ilişkileri, cemiyet sınıflandırmaları konularına özellikle Durkheimci ekole göre açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Toplumbilimle uğraşanlar başlığında ise Platon, Aristo, Comte, Moore, Condorcet gibi isimlerin birtakım çalışmalarına ve açıklamalarına yer verilmiştir. Toplumbilimi; genel toplumbilim, genel morfoloji ve genel fizyoloji olarak üç kısma ayıran yazar, ardından bu ayrımların sistematik bir şekilde tasnifini yapmıştır.

Bir sonraki başlıkta ise aile sosyolojisi adı altında cemiyetlerin geçirdikleri aile şekillerine yer verilmiş ve bunlar totemli klan, jens (totemi olmayan klan), Roma ailesi, soy ailesi, zadruga, Jermen ailesi, modern aile olarak sınıflandırılmış ve açıklanmıştır.

Siyasal toplumbilim, çalışmanın bir sonraki başlığını oluşturmaktadır. Bu başlık altında aşiret ve aşiret tipleri, kent, imparatorluk, derebeylik, modern ulus kavramları açıklanmıştır. Özellikle bu kavramların Türk ulusu kökenli bir şekilde açıklanmış olması, çalışmanın en başarılı kısımlarından birisini oluşturmuştur.

Devlet ve evrimi başlığında ise eski devletin genel özelliklerine vurgu yapılmış ve yeni devletin (modern) nasıl oluştuğu açıklanmaya çalışılmıştır. Ardından devletçilik, devletin sınıflandırılması konularına yer verilmiş ve bu sınıflandırmalar özellikle Aristo, Montesquieu ve bazı toplumbilimcilere göre yapılmıştır.

Ekonomik toplumbilim kısmında ise ekonominin tanımı yapılmış ve ekonomik haller sınıflandırılmaya tabi tutulmuştur. Bunlar avcılık, çobanlık ve tarım devleti şeklinde açıklanmıştır. Sonrasında tabiat, emek, sermaye, değiş – tokuş, iş bölümü, para, fiyat – değer, yarışma, kredi, banka, mülkiyet, mülkiyetin kökeni, sosyalizm gibi kavramlar üzerinde durulmuştur.

Hukuki toplumbilim başlığı altında ise hukuki olay, sosyoloji bakımından hukuk, suç, ceza, suçlu, suçun sebepleri açıklanmaya çalışılmıştır. Ahlak kısmında ise sosyolojik açıdan ahlak, ülkü ve cemiyet ilişkisine değinilmiştir. Dinin toplumsal menşei başlığında ise dinin tanımı, sosyologların dine bakışı, animizm, totemizm gibi konulara yer verilmiştir. Sanatın toplumsal menşei kısmında ise sanat kavramına ve sanatın toplumsal işlevine değinilmiştir. Bilimin toplumsal menşei başlıklı son bölümde ise bilim ve sihir, bilim ve din konuları açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmada sosyolojiye ilişkin mini bir sözlüğün bulunması, çalışmanın asıl önemli kısmını teşkil etmektedir. Zira çalışmanın yayımlandığı dönemde yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde, sosyoloji sözlüğüne ilişkin bir kısma rastlanılmamıştır. Ayrıca çalışma, doğrudan sosyoloji dersi için yardımcı kitap olarak hazırlanmış olması ve özet bilgiler içermesi nedeniyle de önem arz etmektedir.

Bunun yanı sıra üzerinde durulması gereken bir diğer unsur ise çalışmaya ait bölüm başlıklarının, neredeyse Mehmet İzzet'in *İçtimaiyat* isimli kitabı ile aynı olmasıdır. Sarp, öğrencisi olduğu İzzet'ten aşırı derecede etkilenmiş ve mini çalışmasındaki bölümlerde, hocası ile aynı konuları açıklamaya çalışmıştır.

1.7. Sosyoloji (Hilmi Ziya Ülken)

Türk sosyolojisinde önemli bir yere sahip olan Hilmi Ziya Ülken, sosyal olayları bir bütün olarak tüm yönleriyle ele alır. O'na göre sosyal olay, birbirinden farklı, kendine has özellikleri olan objelerdir. Bu nedenle, sosyal olay araştırmalarına bireysel ve uyumsuz bünyelerin morfolojik incelenmesi ve gruplandırılması ile başlanmalıdır (Sanay, 1986:30).

Ülken'in toplumbilimin konusuna ilişkin görüşleri üç dönemde incelenmelidir. 1940'lardaki toplum bilim anlayışı, daha net ve anlaşılırdır. Bu dönem içerisinde Ülken, toplum, toplumsal kurum, toplumsal ilişki kavramları arasında birtakım ilişkiler kurmuş ve toplumbilimin konusunu daha net bir şekilde ortaya koymuştur. 1949'dan itibaren ise toplumbilimin konusunu felsefi doktrinler dâhilinde ortaya koymaya çalışmıştır. 1955 sonrasında ise toplumbilimin konusunu öncelik sırasına sokmuş ve psiko – sosyolojik bir yaklaşım içerisine girmiştir (Kocadaş, 2008:84).

Hilmi Ziya Ülken tarafından hazırlanan ve 1943 yılında Remzi Kitabevi tarafından İstanbul'da basılan *Sosyoloji* isimli eser 288 sayfadan oluşmaktadır. Bu çalışmanın ilk baskısı 1932 yılında *Umumi İçtimaiyat* adı ile Ebuziyya Matbaası tarafından yapılmıştır. Çalışmanın 1932 baskısının üzerine özellikle sosyolojinin alt dalları da eklenmiş (sosyal fizyoloji, iktisadi sosyoloji, hukuki sosyoloji, fikri değerler, ahlak, aile, siyasi sosyoloji) ve dili daha da sadeleştirilmiş, eski Türkçe kelimeler günümüze uyarlanmış ve 1943 yılında çalışmanın ikinci baskısı yapılmıştır.

Ülken, çalışmasında sosyolojiyi çok yeni bir bilim dalı olarak nitelendirmiştir. Bizde içtimaiyata ait ilk çalışmalar Ahmet Vefik Paşa ile başlamıştır. Sonrasında ise Ahmet Şuayb ve

Rıza Tevfik'in Ulumu İctimaiye ve İktisadiye³ çalışması bu alan için önemlidir. Sonrasında ise Le Bon'un çalışmaları Celal Nuri, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilmiştir. Ancak bu çeviri, özellikle içtimaiyat, içtimaiyatın usul ve prensiplerinden yoksundur. Özellikle içtimaiyatın ilmi usul dâhilinde açıklanmaya çalışılması Sebahaddin Bey'in çalışmaları ile başlamıştır. Sebahaddin Bey, Fransa'daki Science Soaciale ekolünün çalışmalarını, ülkemize aktarmıştır. Diğer taraftan Ziya Gökalp ise Fransa'dan Durkheim ekolünün çalışmalarını memleketimize nakletmiştir. Bu süreç içerisinde Necmettin Sadık, Köprülüzade Fuat, Halim Sabit ve Şemsettin Beyler, Gökalp'in en büyük yardımcıları olmuştur. Bu kişiler tarafından içtimaiyatın, daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi amacıyla İctimaiyat Mecmuası yayımlanmaya başlanmıştır. Ayrıca Milli Tettebbular, İslam Mecmuası, Yeni Mecmua, Küçük Mecmua dergilerinde içtimaiyata ilişkin makaleler yer almıştır. Cumhuriyetle birlikte içtimaiyat dersleri, felsefenin yanında yer almış ve liselerle muallim mekteplerinde ders olarak okutulmaya başlamıştır (Ülken, 1932:IX-XI).

Ülken, çalışmasının başlangıcında (1932:XII-XIII) içtimaiyata yönelik bir bibliyografya da vermiştir. Bibliyografyada 16 adet yabancı kaynak (ki neredeyse tamamı Fransızca), 8 adet ise yerli kaynak olmak üzere toplam 24 eser ismi yer almıştır.

Sosyolojinin tarihçesiyle işe başlayan Ülken, bu bölümde cemiyet kavramına ilişkin birtakım çalışmaları, eski Yunanlı filozoflar ekseninde (Platon ve Aristo) açıklamıştır. Sonrasında ise cemiyet kavramına Ortaçağ'dan bakmış ve Saint Augustin, Saint Thomas, Farabi ve İbni Haldun'un düşünceleri doğrultusunda konuya açıklık getirmeye çalışmıştır. Cemiyetin, Rönesans dönemindeki durumu ise Campanella, Machiavel, Jean Bodin, Hobbes, Descartes, Locke, Rousseau ve Comte'un görüşleri doğrultusunda ortaya konmuştur.

Bir sonraki başlıkta ise sosyolojinin kurucusu olarak nitelendirilen Auguste Comte'un çalışmalarına geniş ölçüde yer verilmiştir. Comte'un ilim sınıflandırması, sosyal statik – dinamik kavramları ve üç hal kanunu bu başlık altında ele alınmıştır.

Çalışmanın sosyolojide metot isimli kısmında ise özellikle coğrafyacı ekol, etnografya ekolü ve demografya ekolünün görüşlerine yer verilmiştir. Ardından Comte'un pozitif metodu konusuna geniş ölçüde yer verilmiş ve bu ekolün özellikleri geniş ölçüde açıklanmıştır. Ülken'e göre (1943:52), sosyolojik çalışmalarda istatistik, monografi, anket, tarihi tetkik gibi yöntemler kullanılmalıdır.

İctimai morfoloji başlığı altında yapı kavramına değinilmiştir. Ardından içtimai (sosyal) tiplerin tasnifine girilmiş ve bu kısımda Aristo, Comte, Spencer ve Le Play'in görüşlerine yer verilmiştir. Sonrasında klan kavramı açıklanmış ve klanların alt ve üst yapıları örneklerle açıklanmış, klan zihniyeti, fratri (birçok klanın toplanması, bir araya gelmesi), kabile, kabilenin iç ve dış yapısı gerek Türk kültüründen gerekse diğer kültürlerden örneklerle geniş bir şekilde izah edilmiştir. Sonrasında ise site, sitenin iç ve dış yapısı, sitenin kuruluşu, sitenin çeşitleri, sitelerde devlet çeşitleri, imparatorluk, imparatorluğun alt ve üst yapısı, imparatorlukta sınıflar, ümmet, mezhep, tarikatlar, burglar, burglarda içtima sınıflar, burgların iç ve dış yapıları konularına değinilmiştir. İlerleyen kısımda ise monarşi, monarşilerde sosyal sınıflar, monarşilerin üst – alt yapıları, monarşilerde ekonomi gibi başlıklara yer verilmiştir.

³ Türk sosyolojisinde önemli bir yeri olan bu dergi 1908-1910 yılları arasında toplam 27 sayı olarak çıkmıştır. Mecmua hakkında daha fazla bilgi için bkz: Sosyolojinin Türkiye'ye Girişi "Ulum-i İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası", Ümit Akca, Doğu Kitabevi, 2013.

Sonraki başlıkta ise millet, milletin iç ve dış yapısı, milliyet teorileri, milli ekonomi, millet tipleri açıklanmaya çalışılmıştır. Faaliyet zümreleri başlığında ise kooperatifler, tarikatlar, kastlar, sınıflar ve şirketler geniş bir şekilde örneklerle açıklanmıştır.

İktisadi sosyoloji başlığında ise iktisadi olayın tanımı, istihlal, iş bölümü ve sonuçları, değişim, değişimin evrimi, yerleri ve sonuçları gibi başlıklara yer verilmiştir.

Hukuki Sosyoloji kısmında ise hukukun tanımı yapılmış ve hukukun geçirdiği aşamalara değinilmiştir. Yine bu kısımda mülkiyet ve emek gibi konulara yer verilerek, mülkiyetin geçirdiği aşamalara değinilmiş, suç ve ceza teorilerine değinilerek başlık sonlandırılmıştır.

Çalışmanın sonraki başlığında ise ilmin, teorik düşüncenin, felsefenin ve güzel sanatların ortaya çıkışı konularına değinilmiştir. Bir sonraki başlıkta ise ahlak konusu geniş bir şekilde ele alınmıştır. Aile başlığında ise ailenin tanımına, geçirdiği aşamalara, türlerine, evlenme şekillerine ve kadın konusuna değinilmiştir. Çalışmanın son kısmı ise siyasi sosyolojidir. Bu başlık altında egemenliğin sosyolojik izahı ve devlet şekillerine yer verilerek çalışma sonlandırılmıştır.

Türkiye’de sosyolojide önemli bir yere sahip olan Hilmi Ziya Ülken’in bu çalışması özellikle sosyoloji tarihine belirli isimler doğrultusunda yer verdiği için önemlidir. Ayrıca ilk defa bu çalışmada yararlanılan kaynaklarda kullanılmış ve bibliyografya verilmiştir. Çalışmayı değerli yapan bir diğer yön ise özellikle ülkemizde içtimaiyatın gelişimine ilişkin bir özeti ilgili kısımda da verdiğimiz bilgilerdir. Ülken’in bu eseri, incelenen kitaplar arasında, ülkemize sosyolojinin girişini, yapılan çalışmaları anlatan tek kitap olarak öne çıkmaktadır.

1.8. Toplum Bilim (Necmettin SADAK)

Sadak, Lyon Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde öğrenim görmüş ve Türkiye’ye dönerek Maarif Nezareti’ne bağlı Telif ve Tercüme Dairesi’nde görev almış, sonrasında ise Darülfünun’da İçtimaiyat Müderris Muavinliği görevini yapmıştır. Sonrasında ise Ziya Gökalp’in ayrılmasıyla boşta kalan sosyoloji bölümüne profesör olarak atanmıştır (Anık, 2008:175)

Necmettin Sadak tarafından hazırlanan ve 1944 yılında Maarif Matbaası tarafından Ankara’da basılan *Toplum Bilim* isimli eser 222 sayfadan oluşmaktadır (Bu çalışmanın ilk baskısı - ulaşılabildiğim kaynaklar arasında - 1936 yılında yapılmıştır).

Çalışma toplumbilimin ilk habercileri başlığı ile başlamaktadır. Bu kısımda özellikle sosyoloji kelimesinin kökeni açıklanmış ve Platon, Aristo, Machiavel, Condorcet, Saint – Simon ve Comte ekseninde birtakım açıklamalara yer verilmiştir. Ardından özellikle Fransa, Almanya ve Amerika’daki sosyolojik çalışmalara vurgu yapılmıştır. Sadak çalışmasında, Fransa’da kurulan bazı ekollere vurgu yapmasına karşın, diğer ifadelerinden Durkheim ekolüne bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca Sadak’ın Gökalp çizgisinde –diğer bir ifade ile Durkheim ekolüne bağlı olduğuna, O’nun bazı çalışmalarında da rastlamaktayız. Bu çalışmalarda Gökalp’in bilim kavramını, ülke geneline yaydığı, bilimin sadece yabancı düşünörlere has bir özellik olmadığını, özellikle içtimaiyat bilimini ülke geneline yaydığı ve gelişimi için çaba gösterdiğini görmekteyiz. Ayrıca Sadak, Gökalp’e olan hayranlığını bütün büyük içtimaiyatçılar gibi Gökalp’in de ‘büyük kaoslar, buhranlar döneminde yetiştiği’ şeklindeki açıklamasıyla

belirtmektedir (Sadak 1340: nr 2170:1'den Akt: Sütçü, 2013:2301 – 2302). Bu ifadelerden de anlaşılmaktadır ki Sadak, kendisini Gökalp –Durkheim- ekolüne ait hissetmiş ve özellikle bu ekole has çalışmalarda bulunmuş, kitabını da bu ekole göre hazırlamıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde cemiyet, hayvan ve insan cemiyetleri arasındaki farklar ve toplumsal olgu konusuna yer verilmiş, sonrasında ise toplumbilimde metot konusuyla devam edilmiştir. Bu çalışma, şu ana kadar incelenen kitaplar arasında metot kısmına en fazla yer veren eserdir. İkinci bölümde ise ulus başlığı altında klan, boy, toprağa bağlılık, köyler ve özler, site, Türk kentleri, hakanlık, feodalite, ulus, ulusu meydana getiren unsurlar, Türkiye'de ulusallık fikri ve gelişimi konularına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise devlet konusu işlenmiş ve çalışma egemenlik, ilkel cemiyetlerde egemenlik, potlaç, şölen, aristokrasi devletin şekilleri, ilhanlıklar, demokrasi, halkçılık, eski devlet düşüncesi, devletçilik konularına açıklama getirmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümü ise hükümet başlığını taşımaktadır. Hükümet nedir, temsil sistemi, cumhuriyeti doğuran nedenler, savaş, barış, uluslar kurumu gibi konular bu başlık altında detaylıca açıklanmıştır. Beşinci bölümde ise din sosyolojisi konusuna değinilmiştir. Din nedir, ilk inançların nasıl ortaya çıktığı, ilk din ayinleri, dinlerin sınıflaması, laiklik konularına bu bölümde yer verilmiştir. Çalışmanın altıncı bölümü ise aile ve kadın başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında ailenin tanımı, aile türleri, evlenme, boşanma, kadın – erkek ayrımı, ilk cemiyetlerde kadın, eski Türklerde kadın, Osmanlı'da kadın, kadının toplumsal hayattaki yeri konularına değinilmiştir.

Çalışmanın yedinci bölümü ahlak üzerinedir. Ahlak nedir, kuramsal ve kılın ahlak, sosyolojiye göre ahlak, intihar, ülkü – cemiyet ve namus konularına değinilmiştir. Sekizinci bölümde ise hukukun tanımı, felsefe ve hukuk, suç, mesuliyet, ceza, Türkiye'de eski ve yeni hukuk konularına yer verilmiştir. Dokuzuncu bölümde ise bilim, felsefe ve sanat konuları aktarılmıştır. Bu bölümde teknik, teknoloji, bilimin doğuşu ve gelişimi, felsefenin başlangıcı, güzel sanatlar konuları açıklanmıştır.

Çalışmanın onuncu bölümü ise ekonomi sosyolojisidir. Bu bölümde ekonominin, sosyoloji ile olan ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Bu başlık altında üretim ve öğeleri, üretimin gelişimi, şirketler, mübadele ve gelişimi, değer, fiyat, para, borsa, piyasa, uluslararası ticaret, kredi, bankalar, kartel, tröst, mülkiyet, bunalım gibi konulara yer verilmiş ve çalışma bu başlıklar dâhilinde tamamlanmıştır.

Çalışmanın önem arz eden kısmı konu açıklanırken özellikle Türkiye eksenli açıklamaların yapılmaya çalışılması ve örneklerin verilmesidir. Ayrıca bir cinsiyet olarak kadın olgusuna daha fazla atıfta bulunulmuş ve kadının geçmiş dönemlerdeki durumu ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra halkçılık, devletçilik, laiklik gibi konular üzerinde de durulması, Sadak'ın yeni kurulan Cumhuriyet'in önem verdiği konuları, okuyucuya vermek / aşlamak istemesi olarak okunmalıdır.

Ancak Baltacıoğlu, *Sosyoloji* isimli çalışmasında (1939:6), Sadak'ın *Toplum Bilim* kitabına (ilk baskı 1936) dil ve terbiye sosyolojisine yer vermediği için eleştiride bulunmaktadır. Ayrıca yine bu çalışma özellikle Mehmet İzzet tarafından hazırlanmış olan *İçtimaiyat* isimli eserle benzerlikler arz etmektedir. Değinilen bölüm başlıkları genelde aynıdır. Bu esere, İzzet'in çalışmasında bulunmayan ahlak ve teknik sosyolojisi kısımlarını eklemiştir.

1.9. Toplumbilim Dersleri (Hamdi AKVERDİ)

Hamdi Akverdi tarafından hazırlanan ve 1944 yılında Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Terbiye Enstitüsü Yayınları (Alaeddin Kırıl Matbaası) tarafından Ankara'da basılan *Toplumbilim Dersleri* isimli eser 233 sayfadan oluşmaktadır.

Gazi Terbiye Enstitüsü'nde toplumbilim dersi öğretmeni olan Akverdi'nin bu çalışması öğrencilere verilen notlar ve bu notların tekrardan gözden geçirilmesi sonucu ortaya çıkartmıştır.

Çalışmanın ilk bölümü toplumbilimin tarihidir. Bu kısımda yazar, toplumbilimin konusunu toplumsal olaylar olarak ifade etmiş ve sonrasında sosyal olayın tanımını yapmıştır. Bu başlık dâhilinde Konfüçyüs, Platon, Aristo gibi düşünürlerin; Ortaçağ ve Rönesans düşünürlerinin fikirlerine ve bu dönemlerde gelişen bazı önemli olaylara yer verilmiştir. Saint – Simon'un görüşlerine yer verildikten sonra sosyoloji biliminin ortaya çıkmasında Comte'un görüşlerinin ne denli etkin olduğu belirtilmiş ve Comte'un görüşlerine değinilmiştir. Ardından Spencer'in görüşleriyle Organizmacı ekole; Hegel, Wundt, Tarde ve Giddings'in görüşleriyle de ruhbilimci ekole dair bilgiler aktarılmıştır. İlerleyen başlıklarda ise tarih ve toplumbilim arasındaki bağlantı / ilişkiye değinilmiştir. Günümüzdeki tarih ve sosyoloji bilimi arasındaki benzerlik düşüncesi tartışması Akverdi tarafından da incelenmiş, ancak her iki bilimin de inceleme tarzı ve gayesi bakımından birbirinden ayırım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu kısımda özellikle Hegel ve Marks'ın görüşlerine atıfta bulunulmuştur. Sonrasında ise Durkheim'in, Marks'ın ve Le Play'in toplumbilim görüşlerine oldukça geniş bir şekilde yer verilmiştir. Hatta denilebilir ki, bu zamana kadar ki çalışmalar içerisinde Durkheim, Marks ve Le Play'in görüşlerine düzenli bir şekilde yer veren eser bu çalışma olmuştur. Sonrasında ise formalist toplumbilime özellikle Simmel ve Wiese'nin görüşleri doğrultusunda yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü ise değer yargıları ve toplumsal farklılaşmadır. Akverdi, kolektif hayatın mahsulü olarak adlandırdığı toplumsal değer yargısını, özellikle Durkheim ekolünden hareket ederek aktarmıştır. Çalışmanın ilerleyen başlıklarında ise özellikle toplumsal farklılaşma kavramı üzerinde durulmuştur. Sonrasında toplumsal yaptırım (müeyyide), dinsel – sihirsel yaptırım, hukuki yaptırım, törel (ahlaki) yaptırım, maskara olmaktan çekindiren yaptırım hakkında bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın bir sonraki başlığı ise bilim ve toplumbilimdir. Bu kısımda özellikle bilgi, aksiyon, determinizm kavramlarına değinilmiştir. Toplumbilimin metotları başlığında ise toplumbilimin özellikle metot olarak tümevarımı kullanması gerektiği belirtilmiştir. Sonrasında ise Durkheim'in sosyolojik metodun kurallarına, monografi, kıyaslama metodu, etnografik metoda yer verilmiş ve bölüm sonlandırılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümü cemiyetlerin siyasal evrimidir. Bu kısım ilkel cemiyetlerden başlanarak açıklanmış; sonrasında ise mana, kut, klan, oymak, kent (site), imparatorluk, derebeylik rejimi, millet, devlet, devletçilik konularına değinilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümü ise iktisadi içtimaiyattır. Bu kısımda morfoloji ve özellikle demografi konuları üzerinde durulmuş, bu konudaki önemli isimlerin açıklamalarına yer verilmiştir. Sonrasında ise üretim, köy ve üretim, şehir ve küçük endüstri, modern cemiyetler ve büyük sanayi (şirketler), üretimin unsurları (tabiat, sermaye, emek), taşıma, takas, mal, para, değer, banka, borsa kavramları üzerinde durulmuştur. Sonrasında ise o dönem sosyolojisinin önemli kavramlarından birisi olan iş bölümüne değinilmiştir.

Çalışmanın beşinci bölümü törel (ahlaki) toplumbilim başlığını taşımaktadır. Bu bölüme ahlakın tanımı ile başlayan Akverdi, ahlakın kısımlarına (kılın ve teorik) yer vermiştir. Bilimlerin de bir ahlaka sahip olması gerektiği belirtildikten sonra vicdan, vazife, ahlak kuralları, örf ve adet, ahlak ve hukuk konularına değinilmiştir.

Altıncı bölüm ise estetik toplumbilimdir. İlkel toplumlarda sanatın durumunun anlatılmasıyla devam eden bu bölümde sanatın kökeni, görevleri ve etkileri açıklanmaya çalışılmış ve sanatın sosyal hayattaki rolüne değinilmiştir. Sanatın, diğer sosyal kurumlarla karşılaştırılmasından sonra ise estetik değer yargıları ve sanatın evrimine değinilerek çalışma sonlandırılmıştır.

Özetlemek gerekirse bu çalışma, bilgilerin aktarılması açısından hem en derli toplu, hem anlaşılması en kolay hem de içerik olarak diğer çalışmalara nazaran daha geniş ve bol örneklidir. Özellikle Durkheim, Marks ve Le Play ekollerine ayrı ayrı başlıklarda ve geniş bir şekilde yer veriyor olması, sosyolojik metodun net bir şekilde tanıtımının yapıyor olması ve özellikle tümevarıma ilişkin bilgileri Durkheim'ın sosyolojik yöntemini detaylıca açıklayarak vermiş olması, çalışmanın çekiciliğini daha da arttırmıştır.

1.10. İçtimaiyata Giriş (Z. Fahri Fındıkoğlu)

Mehmet İzzet'in öğrencisi olan Fındıkoğlu, özellikle Durkheim, Le Play, Frederic Rauh'tan etkilenmiş, bu isimlerin birbirleriyle zıt gibi görünen düşüncelerini bağdaştırmaya çalışmış, gerektiği yerlerde eleştirmiş ve sonuca ulaşmıştır. Bu durum Fındıkoğlu'nun Türkiye'de milli bir sosyoloji düşüncesinin oluşması ve gelişmesi üzerinde etkili olmuştur (Taş, 2000:609).

O'na göre sosyoloji, toplumsal hayatı, çeşitli yöntemler dâhilinde açıklamaya çalışmaktadır. Sosyoloji kuramlarının iki kısma ayrıldığını belirten Fındıkoğlu, ilk kısmı akılcı, ikinci kısmı ise tecrübi metot olarak adlandırır. Akılcı metot, tümdengelim yöntemidir. Bu metot, eski sosyolojinin bir özelliğidir. Tecrübi metot ise tümevarım yöntemidir (Taş,2000:611).

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu tarafından hazırlanan ve 1944 yılında Gençlik Kitabevi tarafından İstanbul'da basılan *İçtimaiyat Dersleri İçtimaiyata Giriş* isimli eser 136 sayfadan oluşmaktadır.

İçtimaiyata Giriş ismini taşıyan çalışma, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi içtimaiyat / sosyoloji dersi için hazırlanmıştır. Fındıkoğlu'na göre hukuk fakültelerinde verilen sosyoloji dersleri sayesinde avukatların kuvvetli bir hukuk kültürüne sahip olmalarını sağlanmış olacaktır.

Çalışmanın birinci kısmı hukuk sosyolojisi başlığını taşımaktadır. Çalışmanın özellikle hukuk sosyolojisiyle başlamasının nedeni, yukarıda da belirtildiği üzere hukuk fakültelerinde okutulan içtimaiyat dersi için hazırlanmış olmasıdır. Hukuk sosyolojisinin Fransa, Almanya ve ülkemizdeki durumunun izahının ardından, hukuk sosyolojisinin konularına yer verilmiştir. Sonrasında ise hukuk sosyolojisinde bütünlük, illiyet, düşünce ve iş konuları aktarılmıştır. Hukuki içtihat ve sosyolojik içtihat ayrımı verildikten sonra kanun yapma sanatı, tedvin, tedvin ve sosyoloji ilişkisi konuları üzerinde durulmuştur.

İkinci kısımda ise içtimaiyatın tarihine yer verilmiştir. Öncelikle Fındıkoğlu'na göre (1944:28) içtimaiyat öğrenmek isteyen kişiler, içtimaiyatın tarihini bilmek zorundadırlar. Bu doğrultuda hazırlanan ikinci kısımda içtimaiyat ve tarih felsefeleri üzerinde durulmuş ve yazar,

Comte'un üç hal aşamasını, beş aşamaya çıkartmıştır. Bunları da mitolojik, astrolojik, teolojik, felsefi ve ilmi devre olarak adlandırmıştır. Fındıkoğlu'na göre beşinci aşamadan sonra sosyoloji, yeni ve eski sosyoloji olarak ikiye ayrılmıştır. Yeni sosyoloji, eski sosyolojiden konu, yöntem ve amaç açısından farklılıklar göstermeye başlamıştır. İlerleyen kısımlarda yeni ve eski içtimaiyatın karşılaştırılması yapılmış ve içtimaiyat ile içtimai ilimler konusuna değinilmiştir. Ardından içtimaiyat doktrinlerinin tipolojisine yer verilmiştir. Sonrasında coğrafyacı ekole değinilmiş ve Le Play'in görüşleri aktarılmıştır. Diğer başlıklarda ise ırkçılık konusuna değinilmiş ve ırkçılığın, sosyoloji ile ilgisi açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kısımda antropososyologların düşüncelerine yer verilmiş ve kan grupları meselesine değinilmiştir. Ardından antropoloji ve sosyal meselelere değinilmiş ve sonrasında organizmacı görüşlere geçilmiştir. Organizmacılığın başlangıcı özellikle Spencer'in görüşleri doğrultusunda aktarılmış ve karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışmanın devam eden kısımlarında aile konusuna değinilmiştir.

Üçüncü bölümde ise ruhiyat konusuna yer verilmiştir. Bu noktada psikolojik içtimaiyata yer verilmiş ve özellikle psikososyolojik içtimaiyat, Tarde'ın görüşleri doğrultusunda açıklanmıştır. Sonrasında ise Almanya'daki psikolojik içtimaiyat Wiese'in, Amerika'daki psikolojik içtimaiyat ise Cooley ve Simmel'in görüşleri doğrultusunda açıklanmıştır. Ardından büyük adam konusuna değinilmiş, Türk sosyolojisinin en büyük ismi Naima ve Ziya Gökalp olarak belirtilmiş ve bu iki ismin birtakım düşüncelerine yer verilmiştir. Sonrasında iş bölümü, determinizm, şehir konularına değinilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise coğrafyacı, biyolojik, organizmacı, aileci görüşler, örnekler dâhilinde açıklanmaya çalışılmış ve bu sayede konunun daha net bir şekilde anlaşılması sağlanmıştır. Çalışmanın sonuç kısmında ise Gestalt sosyolojisi hakkında bilgi verilmiştir.

Fındıkoğlu'nun, Comte'un üç hal kanunu üzerinde oynayarak, bu aşamayı beşe çıkartması ve beşinci aşamadan itibaren yeni toplum bilimin ortaya çıktığını belirtmesi beraberinde eski – yeni sosyoloji ayrımını getirmiştir. Bu durum ise Fındıkoğlu'nun çalışmasını ön plana çıkartan bir başka unsurdur.

Bunun yanı sıra Fındıkoğlu tarafından hazırlanan çalışma, genel olarak içtimaiyat ismi ile ortaya çıkmasına karşın, içerik olarak özellikle bazı alanlarla sınırlı kalmıştır. Daha ziyade hukuk sosyolojisi ve içtimai doktrinler odaklı hazırlanan çalışmanın ilerleyen yıllarda ikinci ve üçüncü ciltleri de çıkartılmıştır.

1.11. Sosyolojiye Giriş (Hilmi Ziya Ülken)

Hilmi Ziya Ülken tarafından hazırlanan ve 1947 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları'ndan İstanbul'da (Üçler Basımevi) basılan *Sosyolojiye Giriş* isimli eser 192 sayfadan oluşmaktadır.

Yazar, bu çalışmasını yalnızca sosyolojinin ana meseleleri ve metotları üzerinde durduğu için sosyolojiye giriş kitabı olarak nitelendirmektedir.

Çalışmanın ilk faslı sosyolojide metot başlığını taşımaktadır. İçtimai hadise isimli başlıkta sosyolojinin tanımı yapılmıştır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında monografi ve istatistik konularına yer verilmiş ve sosyolojinin kullandığı metotlar açıklanmıştır. Ardından monografinin kuralları ortaya konmaya çalışılmıştır.

İkinci fasılda ise umumi sosyoloji başlığı altında eski cemiyetlerdeki içtimai olayların din içerisinde yer aldığı, tabakalar, ufki⁴ ve şakuli⁵ bölümlere, kolektif iş, kolektif ruh kavramlarına ve sosyal gelişme konularına yer verilmiştir. Ardından şüpheli görüşlere değinilmiş ve içtimai determinizm konusunda bilgi verilmiştir. Sonrasında içe bakış yöntemi aktarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü faslı sosyal meseleler başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında psikoloji ve sosyoloji, iman ve sosyoloji, potlaç, iktisadi olaylar, sermaye, potlaç, tarihi determinizm, feodalizm, imparatorluk, millet tipleri, sosyal şuur konularına değinilmiştir. Sonrasında ise ilkel cemiyetler hakkında bilgi verilmiş, zümre ve cemiyet ayrımlarına değinilmiştir.

Dördüncü fasıl ise tecrübi sosyoloji kaideleri başlığını taşımaktadır. Bu başlıkta tecrübi sosyolojinin vasıtalı ve vasıtasız olmak üzere iki türlü araştırma usulünü kullandığı açıklanmış ve bu usulleri kimlerin kullandığı hakkında bilgi verilmiştir. Sonrasında monografi, analitik müşahade gibi birtakım usullere değinilmiştir. Bu fasılda özellikle tecrübi sosyolojiye yönelik birtakım araştırmalar, usuller ve teknikler konularına yer verilmiştir.

Sosyolojide önemli bir yere sahip olan Hilmi Ziya Ülken tarafından hazırlanan bu çalışma, karmaşık bir yapı göstermesi (özellikle tecrübi sosyoloji faslı) bakımından zaman zaman sıkıntı yaratmasına karşın; özellikle metot konusuna ağırlık vermiş olması ve zamanında bu alanda pek değinilmeyen birtakım başlıklara yer veriyor olması açısından bizler için son derece önemli bir çalışmadır.

2. Değerlendirme ve Sonuç

Sosyoloji, ülkemiz için yeni bir bilim dalı değildir. Özellikle sosyolojinin ortaya çıktığı Fransa'dan hemen sonra ülkemizde bu alandaki çalışmalara başlanmış ve üniversitelerde kürsüler kurulmuştur. Ayrıca felsefe derslerinin yanında sosyoloji dersleri de gerek öğretmen okullarında gerekse de liselerde okutulmaya başlanmıştır. Buna bağlı olarak gerek bu derslerde, gerekse akademik alana katkıda bulunmak amacıyla ve / veya üniversitelerde okutulmak üzere yerli yazarlar tarafından birtakım çalışmalar yapılmıştır.

Yerli yazarlar tarafından hazırlanan bu eserler, özellikle ülkemizdeki içtimaiyat / toplumbilim / sosyoloji bilimine, literatür konusunda katkı sağlamıştır. Çünkü çalışmaya konu olan 11 adet kitap, 1929-1947 yılları arasında (18 yıl) yazılmıştır. Bu rakam sadece sosyolojiye giriş mahiyetindeki çalışmaları ifade etmektedir. Bu çalışmaların haricinde yine sosyolojiye yönelik pek çok çalışma (telif – çeviri) bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile erken Cumhuriyet döneminde, sosyolojiye giriş alanında yerli yazarlar tarafından hazırlanan çalışmaların sayısı asla yadsınacak bir oran değildir. Bu da Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyoloji bilimine verilen önemi göstermektedir.

Hazırlanan çalışmalara bakıldığında ise öncelikli olarak, eser sahiplerinin büyük bir çoğunluğunun felsefe eğitimi almış olduklarını görmekteyiz. Bu nedenle de neredeyse bütün çalışmalarda felsefi üsluplar görmekteyiz. Bu çalışmalar arasında sosyoloji tarihine değinen

⁴ Ufki bölüm; cemiyetin içinde bulunan ve iç içe geçmiş, muhtelif gayelere göre kurulmuş olan toprak zümrelerine (şehir, kasaba, köy) veya cemiyetteki fonksiyonların birbirinden ayrılış derecesine göre gittikçe ayrılan ve çoğalan faaliyet zümrelerine göre meydana gelir (Bknz: Ülken, 1947:20).

⁵ Şakuli bölüm; cemiyetin, teşkilatlı bir iş olmasından ileri gelir. Bu unsur şuurlu varlıklardan oluşur ve bu sistemde yöneten – yönetilen ayrımı mevcuttur (Bknz: Ülken, 1947:21).

eserlerde, özellikle felsefecilerin görüşleri oldukça fazla yer almaktadır. Bu isimler özellikle Platon, Aristo, Hobbes, Herder, Hegel, Rousseau, Montesquieu, Machiavelli, Locke, Vico, Farabi, Condorcet olarak belirtilebilir. Bu da göstermektedir ki bizde sosyoloji, özellikle felsefecilerle beraber, felsefeye bir ek olarak büyümeye / gelişmeye başlamıştır.

Erken Cumhuriyet döneminde hazırlanan kitapların bir diğer özelliği ise hemen her kitabın özellikle hukuk ve iktisat (ekonomi) sosyolojisi üzerinde aşırı derecede durmuş olmasıdır. Hatta bu alt dallar dâhilinde açıklanan çoğu kavram da birbirinin aynısıdır. Bu durum, o dönem dünya genelinde de aynı durumun olduğunu ortaya koymaktadır. Zira yerli yazarlar tarafından hazırlanan bu çalışmalar, dünya geneli sosyoloji literatürü incelenerek hazırlanmıştır. Bu ise sosyolojinin ilk gelişim dönemlerinde özellikle iktisat (ekonomi) ve hukuk üzerinde bir takım açıklamalar yapmış olduğunu ortaya koymuştur.

İncelenen kitapların yazarlarının neredeyse tamamı Durkheim ekolüne sıkı sıkıya bağlıdır. Durkheim; rehber, manevi üstat, sosyolojinin kurucusu olarak isimlendirilmiştir. Durkheim ekolüne bağlı oldukları için özellikle iş bölümü konusu, tüm çalışmalarda detaylıca aktarılmış; bazı çalışmalarda da intihar konusu üzerinde durulmuştur. Bunun dışındaki ekollere de değinilmiş ancak fazla üzerinde durulmamıştır. Bu ise ülkemiz sosyolojisinin Durkheimci ekol doğrultusunda şekillendiğinin bir göstergesidir.

Sosyolojinin en önemli unsurlarından birisi olan metot konusuna da o dönemlerde de (bazı kitaplarda) değinilmiş olması, sosyolojiye verilen bir diğer önemi göstermektedir. Zira bilimin, bilim olabilmesi için yönteminin, metodunun olması gerektiği düşüncesinden hareket edilmiş ve sosyolojinin o zamana kadar kullanmış olduğu bazı metotlara yer verilmiştir. Hatta Hilmi Ziya Ülken'in *Sosyolojiye Giriş* çalışması, neredeyse sosyolojide metot konusunu açıklamak amacıyla yazılmıştır.

Eserlerin neredeyse tamamı, aynı konular üzerinde durmuştur. İzlenen şablon genelde İzzet'in çalışması olmuştur. Eserlerde (birkaç alt dal dışında) tam bir birliktelik vardır. Bu ise özellikle sosyolojik düşüncenin, ülkemizde gelişmesinde bir engel teşkil etmiştir. Zira yeni alanlar pek incelenmemiş, var olan alanların tekrarı yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların çoğunlukla ders kitabı olarak belli şablonlar dâhilinde hazırlanmış olması, bu olumsuz durumun nedeni olarak düşünülmelidir.

KAYNAKLAR

- AKVERDİ, Hamdi (1944), **Toplumbilim**, Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Terbiye Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- ANIK, Mehmet (2008), Lise Sosyoloji Ders Kitapları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme, (iç): **Sosyoloji Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, ss: 145-192, 3. Dizi, Sayı:16, İstanbul.
- BALTACIOĞLU, İ. Hakkı (1939), **Sosyoloji**, Sebat Basımevi, İstanbul.
- BAYRAKTAR, Levent, (2008), İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (iç): **Türkiye'de Sosyoloji (İsimler – Eserler) I**, Der: M. Ç. ÖZDEMİR, ss:405-438, Phoenix Yayınları, 2008.
- FINDIKOĞLU, Z. Fahri (1944), **İçtimaiyata Giriş**, Gençlik Kitabevi, İstanbul.

- İZZET, Mehmet (1929), **İçtimaiyat**, Devlet Matbaası, İstanbul.
- KIZILOLUK, Hakkı (2008), Ülkemizde Sosyolojinin Tanınmasında ve Gelişmesinde Katkıları Olan Bir Düşünür: Mehmet İzzet, (iç): **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:9, Sayı:2, ss: 31-44, Sivas.
- KOCACIK, F., KONGAR, E. (1988), Mehmet İzzet (iç): **Türk Toplum Bilimcileri II**, Ed: Emre Kongar, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KOCADAŞ, Bekir (2008), Türkiye’de Toplum Biliminin Öncüleri’nden: Hilmi Ziya Ülken, (iç): **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, ss:80-95, Adıyaman.
- NAMIK, Mustafa (1933), **İçtimaiyat Nedir?**, Gençlik ve Terbiye Kitaphanesi:2, Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul.
- ONGUN, C. Sena (1937), **Filozofi** “Psikoloji, Mantık, Sosyoloji, Ahlak, Estetik, Metafizik”, İnkilap Kitabevi, İstanbul.
- SADAK, Necmettin (1944), **Toplum Bilim**, Maarif Matbaası, İstanbul.
- SAFFET, Mehmet (1933), **Muasır Avrupa İçtimaiyatı**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul.
- SARP, H. Senih (1941), **Sosyoloji Hülasa ve El Kitabı**, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul.
- SARP, H. Senih, (1942), **Toplum Bilim (Sosyoloji)**, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul.
- SÜTÇÜ, Tefvik (2013), “Yeni Lisan Hareketinden Ölümüne Kadar Türk Basımında Ziya Gökalp”, **Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Vol: 8/9, Summer 2013.
- TAŞ, Kemaleddin (2000), Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun Sosyolojik Görüşleri, (iç): **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1, ss:607-620, Elazığ.
- ÜLKEN, H. Ziya (1932), **Umumi İçtimaiyat**, Matbaai Ebuuzziya, İstanbul.
- ÜLKEN, H. Ziya (1943), **Sosyoloji**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ÜLKEN, H. Ziya (1947), **Sosyolojiye Giriş**, yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ÜLKEN, H. Ziya (2013), **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.